

Недељко В. Радосављевић

Историјски институт

Београд

e-mail: nedjo.radosavljevic@gmail.com

Татјана Катич

Историјски институт

Београд

e-mail: tatjanakatich@gmail.com

УКИДАЊЕ ПЕЋКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ 1766. ГОДИНЕ – ФИСКАЛНИ ОКВИР

Апстракт: У раду се разматра питање расподеле фискалних задужења укинуте Пећке патријаршије. На основу објављене османске архивске грађе: фермана, докумената канцеларије Епископске мукате, берата васељенских патријараха и берата призренских/рашко-призренских и скендеријских митрополита, указано је на чињеницу да пореска задужења Пећке патријаршије нису спојена у јединствен износ са осталим финансијским обавезама патријарха у Цариграду, већ су увек исказивана одвојено. На основу тога може се са сигурношћу закључити да је Пећка патријаршија и после 1766. опстала као засебна јединица, али само у фискалном погледу. Као таква, никако није могла да послужи као темељ за добијање било каквог вида аутономије или обнове аутокефалности.

Кључне речи: Васељенска патријаршија, Пећка патријаршија, Охридска архиепископија, Призренска митрополија, црквени пешикеш, митрополитски берат, аутокефална црква.

Године 1766. укинута је Пећка патријаршија. На захтев црквеног клира, а по одобрењу османских власти, доспела је под непосредну управу Васељенске патријаршије. Била је то последица отвореног сврставања Пећи на страну хришћанских држава у хабзбуршко-османском рату 1737–1739. године и несређеног стања које је потом уследило.¹ Честе смене патријараха, као и неспоразуми између словенских (српских и бугарских) с једне и грчких, односно погрчених архијереја с друге стране обележиле су поратни период. Због преласка српских митрополита и многих свештеника на територију Хабзбуршке

---

¹ На сабору у Пећи одржаном марта 1737, врх Пећке патријаршије, на челу са патријархом Арсенијем IV Јовановићем Шакабентом, донео је одлуку да подржи предстојећу хабзбуршку војну кампању против Османског царства. У Београд су из Пећи чак достављени подаци којим правцима би хабзбуршка војска најбоље могла да се креће у наступању ка југу. Хабзбуршка офанзива је после почетних успеха (заузимање Ужица и Ниша), сломљена у биткама код Бање Луке и Видина августа 1737, а стратешка иницијатива је прешла на страну Османског царства. По хабзбуршком поразу у бици код Гроцке 1739, склопљен је Београдски мир, којим је простор јужно од Саве и Дунава враћен под османску власт. Поједини митрополити који су узели активно учешће у организовању устаника, били су похапшени и осуђени на смрт, док је део њих избегао на простор који је остао под хабзбуршком контролом, укључујући и патријарха Арсенија IV. Веселиновић 1986, 151–159; Поповић 1950, *passim*; Радосављевић 2007, 74–75; Радосављевић 2020а, 257–259; Радосављевић 2021, 21–26.

монархије, Грци и други васпитаници теолошких школа Васељенске патријаршије временом су све више продирали у структуру Пећке патријаршије и јачали свој утицај. Поред тога, црква је морала да се суочи и с бројним дуговима, како личним епископским тако и епархијским и целе Патријаршије који су од 1739. године стално увећавани.²

Ма колико велики, дугови ипак нису били разлог укидања Пећке патријаршије. Штавише, утицали су на то да Васељенска патријаршија не буде заинтересована за њено присаједињење. Туђи дугови нису требали никоме па стога Патријаршија у Цариграду није ни разматрала укидање Патријаршије у Пећи нити преузимање њених обавеза. Васељенска патријаршија није желела нити могла да се меша у финансијске послове аутокефалних цркава што показују и документи издати од стране османских власти. У једном од њих, из децембра 1740. године, стоји: „истанбулски, охридски и пећки патријарси су сваки за себе, посебни патријарси; Охридска патријаршија не меша се у закуп истанбулског патријарха“.³ Да је османска администрација јасно раздвајала три помесне аутокефалије, као и да је свака од њих знала свој круг деловања, потврђује и представка васељенског патријарха и Синода из 1762/63. године. У овом акту цариградски патријарх одбија да се бави пословима Охридске архиепископије „јер је она засебна патријаршија и у њен закуп се не меша, па због тога ми немамо никакав интерес нити намеру да се бавимо њеним питањима и проблемима“.⁴ Међутим, у погледу ауторитета црква и узајамних утицаја у теолошком, а повремено и у административном домену, Васељенска патријаршија је као мајка црква била надлежна да неспоразуме у њиховим границама арбитрарно решава. Из тога произилази да су се питања и проблеми из поменуте представке односили искључиво на фискалну област, која је османским властима једино и била важна. Патријаршија у Цариграду је знала да би укидање Пећке патријаршије и Охридске архиепископије и укључивање њихових епархија у Васељенску патријаршију, отворило питање наплате дугова због чега је имала негативан став према таквом решењу.

Међутим, нови удар на тешко финансијско стање Пећке патријаршије који је дошао изненада, из кругова ван цркве, променио је став Васељенске патријаршије и приморао је да интервенише. Осиромашена Пећка патријаршија, без епархија које су се по склапању Београдског мира 1739. године нашле у Хабзбуршкој монархији, празне ризнице и смањеног броја верника, доживела је финансијски слом због суђења Георгиосу Ставракоглу 1765. године, угледном припаднику грчке заједнице у Истанбулу. Ставракоглу је био изузетно богат човек, трговац, шпекулант, купац монопола на дуван и месо и, једно време, капућехаја Влашке и Молдавије. Оптужен је за велеиздају и обешен о сопствену кућу на Босфору 15. августа 1765. године. После три дана тело му је бачено у море а васељенском патријарху и свештенству забрањено је да одрже опело.⁵ Комплетна имовина му је конфискована од стране државе, а посебна комисија морала је да утврди шта је све поседовао. О размерама његовог богатства сведочи и чињеница да су тек наредне 1766. године у његовој заоставштини пронађене облигације Пећке патријаршије. Као и остала Ставракоглуова имовина, и оне су постале власништво државе, која их је одмах прогласила доспелим за наплату. Тај новац било је немогуће сакупити. У потрази за решењем, пећки патријарх Калиник II и група архијереја дошли су у Цариград.⁶

2 Слијепчевић 1991, 357–359; Радосављевић 2007, 75–77; Радосављевић 2021, 37–38.

3 Bayraktar-Tellan 2011, 246.

4 Исто, fn. 18.

5 Детаљније о Георгиосу Ставракију (Ставракоглу) в. Evans 1999.

6 О томе опширније: Михаиловски 1869, 61–78; Алексијевић 1909, 758–759; Прибићевић 1904, 377–379, 453–456; Јастребов 1879, 2–18; Радосављевић 2020b, 227–248.

Пећки патријарх поднео је васељенском патријарху своју оставку у којој је навео да се нада да ће „на његово место бити постављено друго, достојно лице“. Његова првобитна намера није била да затражи укидање цркве којој је био на челу већ само да добије финансијску помоћ. Међутим, Васељенска патријаршија није била спремна да да новац уколико после тога не би имала пуну контролу над епархијама Пећке патријаршије. Митрополити који су с Калиником II стигли у престоницу суочени су тако с чињеницом да ће Васељенска патријаршија помоћи једино уз услов припајања целе помесне аутокефалије.⁷ Свесни да Пећкој патријаршији прети заплена драгоцености, покретне и непокретне имовине, укључујући и цркве и манастире, све до износа дугова и редовних годишњих обавеза према држави, већина њих се сагласила да затражи припајање Васељенској патријаршији. Идеја о укидању Патријаршије њима можда није била примарна у тражењу решења за дугове, али су морали да је прихвате као најмање лошу. Тако су добили кратак предах у дугој историји презадужености цркве и појединих њених митрополија.⁸

Патријарх Самуило I Ханцерис и Свети синод прихватили су захтев пећког патријарха Калиника II и присутних митрополита. Потом је дошао ред на Порту да потврди и озваничи ново стање, што је она одмах и учинила с обзиром на то да су све заинтересоване стране биле сагласне с предложеним решењем. Султан Мустафа III је ферманом од 11. септембра 1766. године усвојио молбу да се Пећка патријаршија укине. Наредио је да се њено име избрише из свих царских протокола и да се више никада ни под којим изговором не обнови, чак ни уколико би то било тражено актом на коме је султанска тугра.⁹ Све пећке епархије припојене су Васељенској патријаршији. Тиме је окончано постојање једне помесне цркве, словенске по структури верника и богослужбеном језику, чији је врх од краја 17. века два пута изашао из оквира своје надлежности подржавајући походе хришћанских држава против Османског царства, што је на крају и довело до њеног нестајања.¹⁰

Пошто је Васељенска патријаршија на овај начин решила проблем Пећке патријаршије, није било разлога да исто не учини и у случају Охридске архиепископије. Ипак, ове две цркве су се у одређеној мери разликовале. Иако је и Охридска архиепископија, према мишљењу Стивена Рансимана, по саставу верника била словенска, реалност је ипак била другачија.¹¹ Структура верника и клира била је знатно разнороднија; међу њима је било Бугара, Срба, Грка, Албанаца, Влаха, Цинцара и хеленизованих Каракачана. И поред тога што је високи клир такође био различитог порекла: доминирали су они грчког, због чега су и протоколи цркве вођени на грчком језику. Међутим, Грци у врху Охридске архиепископије представљали су јаку аутохтону струју, којој је идеја административног сједињења са Васељенском патријаршијом била страна.¹² Њихова финансијска ситуација ни изблиза није била тако лоша као Пећке патријаршије. Али, чести сукоби око архиепископског престола проузроковали су

---

7 У циљу решавања проблема дугова Пећке патријаршије, поред патријарха Калиника II у Цариграду су боравили митрополити самоковски Неофит, хустендилски Гаврило, скопски Константин и нишки Гаврило. Скопски митрополит Константин имао је пуномоћи дабробосанског митрополита Серафима Кундева и рашког митрополита Гаврила, која се убрзо показала спорном. Нишки митрополит Гаврило имао је писану пуномоћ београдског митрополита Јеремије Папазоглуа и ужичко-ваљевског митрополита Митрофана. Радосављевић 2020b, 233–234; Радосављевић 2007, 78–79.

8 Јастребов 1879, 2–8.

9 Исто, 7; Радосављевић 2007, 79.

10 Радосављевић, 2020b, 257–259.

11 Runciman 1968, 204.

12 Снегаров 1995, 126–127.

узајамна непријатељства и, како је наведено у петицији шесторице митрополита, архиепископа Арсенија и представника верника, многима „нанели штету“. Због тога су потписници ове петиције затражили уједињење с Васељенском патријаршијом.¹³ Архиепископ Арсеније дао је оставку 16. (27) јануара 1767. године с тим што је задржао своју, Пелагонијску епархију. Васељенска патријаршија је пристала на уједињење, а у апологетском акту о томе истакла је да су у Охридској архиепископији владали неред и стална борба око архиепископског престола, што је довело до увећања дугова, а код свештенства и верника који су бивали све сиромашнији изазвало низ проблема.¹⁴ Кораци који су били предузети у случају Пећке патријаршије су се и сада готово у потпуности поновили. На захтев Васељенске патријаршије, која је приложила оставку архиепископа Арсенија и молбу шест митрополита, издат је ферман о укидању Охридске архиепископије и брисању њеног имена из свих државних протокола.

Тако је завршена највећа арондација Православне цркве на Балканском полуострву под османском влашћу. Две старе помесне аутокефалије су укинуте и настала је нова реалност. Васељенска патријаршија, прва у диптиху помесних цркава, обухватала је све православне хришћане на Балканском полуострву и у Малој Азији. Карловачка митрополија у Хабзбуршкој монархији наставила је самосталан живот, заснован на аутономији добијеној граматом пећког патријарха Калиника I 1710. године, сматрајући се наследником Пећке патријаршије.¹⁵ Митрополије Молдовлашка и Угровлашка, које су егзистирале у вазалним румунским кнежевинама, имале су врло скроман степен аутономије и у свему су зависиле од Васељенске патријаршије чији су неодвојиви канонски део биле.¹⁶

Све епархије укинутих цркава, Пећке патријаршије и Охридске архиепископије, припојене су Васељенској патријаршији и постале су у свему једнаке њеним старим епархијама. То се у пракси видело већ 1766. године, када су неки од митрополита тек укинуте Пећке патријаршије учествовали у раду сабора који су бирали нове архијереје, па чак и председавали њима.¹⁷ Нове митрополите у припојеним областима бирао је сабор архијереја Васељенске патријаршије на исти начин као што је бирао митрополите у својим старим епархијама. Митрополити из припојених епархија су бирани у све органе Патријаршије, укључујући и Свети синод.¹⁸ Из тих епархија су, једнако као и из других области, прикупљани митрополитски и патријаршијски приходи.¹⁹ Када је установљена ранг листа епархија Васељенске патријаршије, заснована не само на бројности верника

---

13 Bayraktar-Tellan 2011, 244–245.

14 Михаиловски 1869, 21; Снегаров 1995, 148–150.

15 Слијепчевић 1991, 370; Радосављевић 2007, 73.

16 На челу митрополија Угровлашке и Молдовлашке били су митрополити који нису самостално бирани од стране локалних сабора. Ти сабори су могли да васељенском патријарху пошаљу предлоге о томе кога предлажу за митрополите, али је њихов избор вршен од стране Светог синода Патријаршије у Цариграду, и није морао да буде у складу са њиховим молбама. Андреев, Калицин и Мутафова 2019, док. 229, 585–586.

17 У избору призренског митрополита Гаврила 14. септембра 1766. године учествовало је, непосредно или путем писаних овлашћења, седамнаест архијереја, од којих су њих четворица били митрополити укинуте Пећке патријаршије који су већ боравили у Цариграду. Овим изборним сабором председавао је нишки митрополит Гаврило, који је у краћем периоду 1752. био и пећки патријарх. Алексијевић 1909, 161–162; Вуковић 1996, 102–103.

18 Пример за то је београдски митрополит Агатангел (1816–1825), који је 1825. године прешао на место халкедонског митрополита да би већ 1826. године постао васељенски патријарх. Радосављевић 2007, 143.

19 Исто, 80–81, 157–162.

или прихода остварених из њих, већ и на угледу у православној хришћанској васељени, све митрополије угашених аутокефалија нашле су се на њој. Међу њима је било и епархија прве класе.²⁰

Порта се није мешала у надлежности патријараха и митрополита. Када је православни милет у питању, њен интерес био је превасходно фискални и управо је тај интерес, на крају, пресудно утицао на укидање Пећке патријаршије; она је своје финансијске обавезе према држави 1766. године могла да измири једино ако пристане да постане део патријаршије у Цариграду. Колике су те обавезе заправо биле за сада је немогуће утврдити. Нама је познат само мањи део давања који је, према ферману о укидању, износио 100.000 акчи пешкеша, 65.960 акчи *оцаклука* намењеног за издржавања војске у Босанском санџаку и 24.040 акчи *ирсалије* која је ишла директно царској благајни за различите административне трошкове.²¹

Пешкеш у износу од 100.000 акчи установљен је по обнови Пећке патријаршије 1557. године и представљао је таксу за издавање патријаршијског берата новом патријарху или за обнову истог због смене на султанском престолу.²² Већ крајем XVI века ова сума је услед девалвације акче изгубила на вредности, а из истог разлога наставила је да пада и касније. Када је последњих деценија 17. века пешкеш претворен у редован годишњи порез, он ни изблиза није вредео као када је тек уведен.²³

Пешкеш („дар“) је такса коју је свако ко је ступао на неку дужност/положај плаћао приликом издавања документа о постављењу – берата. С обзиром на то да је сваки носилац дужности остваривао одређену економску добит на коју је морао да плаћа годишњи порез, пешкеш је представљао само вид „наступнине“ док је годишњи порез био нешто друго. Будући да су патријарх и митрополити бератом добијали право да убирају разна давања и таксе од своје пастве као и да стичу добит од црквених имања, они су у очима власти били закупци државних прихода. И као и сви други закупци у Царству, и они су морали да приликом склапања уговора о закупу, у овом случају добијања берата, плаћају наступнину односно пешкеш, а затим одсеком одређену своту новца на име годишњег закупа. Колико је та свота у случају Пећке патријаршије износила није нам познато, али је сигурно била већа од самог пешкеша.²⁴ У османским документима XV и

---

20 Ранг листа митрополија Васељенске патријаршије успостављена је пре првог великог реформског акта, Хатишерифа из Гјулхане издатог 1839. године, а нашла је место и у османском реформском законодавству. У Хатихумајуну из 1856. године, реформском акту који додатно појашњава и утврђује одлуке из Гјулхане, наводи се да Православна црква у Османском царству има четири патријаршије, Цариградску (Ромејску), Антиохијску, Александријску и Јерусалимску, и да се њихови послови воде на основу Црквеног устава који одобрава Порта. По томе, митрополије Васељенске патријаршије подељене су у три класе. Митрополије патријаршија Антиохијске и Јерусалимске сачињавају четврту и пету класу. Арнаутов 1871, 13. Изостављање Александријске патријаршије из прецизирања којим класама припадају њене епархије може се протумачити чињеницом да је она егзистирала у Египту, формално привилегованој провинцији са високим степеном аутономије, и да су њен положај одређивале египатске власти.

21 Јастребов 1879, 5–7.

22 Тричкових 1980, 74–76.

23 Због финансијске кризе Царства, не само пешкеш већ и друга повремена или ванредна давања преиначена су у редовне годишње порезе. Тачно време претварања пешкеша у редован порез није познато али се претпоставља да је до тога дошло пре или почетком Великог Бечког рата (1683–1699). Године 1691. пешкеш је сигурно био годишњи порез. Наиме, тада је Пећкој патријаршији, због губитка значајног броја верника и огромне материјалне штете, привремено смањен на 70.000 акчи. Шулетић 2010, 183.

24 Примера ради, у другој половини XV века пешкеш васељенског патријарха је износио 500 златника а годишњи одсек до 2.000 златника. Kotzageorgis 2008, 68.

XVI века овај се годишњи закуп назива „одсек“ или „харач“, а у XVII веку и касније, „државни порези“ или „државни иметак“.²⁵ У историјској науци, због недостатка извора, још увек нема сагласности о томе да ли се сви наведени појмови односе на исту врсту давања. Ми се овом приликом нећемо даље бавити тим проблемом већ ћемо само нагласити да су редовне пореске обавезе Пећке патријаршије биле знатно веће од поменутог пешкеша, *оџаклука* и *ирсалије*. Када се томе додају и вишегодишња нагомилана дуговања и Ставракоглуове облигације, јасно је због чега је Пећка патријаршија 1766. године пристала на присаједињење.

Васељенска патријаршија је прихватила на себе да исплати пећке дугове али је питање коме и колико? Држави је сигурно морала да плати све што је ова потраживала али да ли је вратила новац и приватним лицима? Судићи према два османска документа изгледа да је то успела да избегне. Новембра 1766. године васељенски патријарх Самуило и чланови Светог синода упутили су представку султану у којој су га обавестили да нека лица врше притисак на десет митрополита у епархијама укинуге Пећке патријаршије да плате дугове својих претходника. Замолили су да се локалним кадијама изда наредба да спрече овакво понашање потражиоца и да се нови митрополити не узнемиравају. Правно упориште молбе била је фетва шејхулислама, врховног исламског верског ауторитета у Османском царству, по којој се лични дугови како бивших пећких патријараха, тако и епархијских митрополита, могу потраживати само од њихових наследника по крвној линији, или јемаца који су сведочили приликом задуживања, а не од цркве као институције; нови митрополит не сматра се ни наследником ни јемцем свог претходника.²⁶ Истога дана када су саставили ову, васељенски патријарх и чланови Синода су написали још једну петицију из које се види да су у епархије укинуге Пећке патријаршије упутили свог представника, извесног Данила. Он је требало да помогне људима бившег патријарха Калиника II, лаицима, од којих су локални ајани и други представници власти захтевали да плате Калиникове дугове. И у овом случају је правно мишљење – фетва штитила људе бившег патријарха, који, будући да нису били ни његови рођаци нити јемци, нису били дужни да враћају новац. Тако је Васељенска патријаршија, упућена у правни систем Османског царства и чињеницу да исламско право не познаје дуг колективног ентитета – цркве, већ само појединца, вешто одбила одговорност за враћање дела дугова укинуге патријаршије.²⁷

Оно што је Васељенска патријаршија присаједињењем епархија Пећке патријаршије беспоговорно морала да прихвати било је редовно плаћање њихових пореских обавеза према држави. Међутим, начин на који су Патријаршија и османска држава томе приступиле баца ново светло на сам чин укидања. Сагледавање фискалних обавеза укинугих помесних аутокефалија, Пећи и Охрида, отвара питање да ли су оне, иако су им имена требало да буду избрисана из царских протокола и стављена ван употребе, у неком виду ипак наставиле да постоје?

У ферману о укидању Охридске архиепископије наведено је да Васељенска патријаршија преузима на себе да плати оно што је до тада било на терету Охрида – 163.000 акчи за које није прецизирано који су порез или порезе представљале и 100.000 акчи „општег дара“, вероватно пешкеша.²⁸ Ми не знамо ништа више о дажбинама које је

25 Inalcik 1991, 423; Kotzageorgis 2008, 68, 72.

26 Bayraktar-Tellan 2011, 243. Фетва индиректно потврђује став османске државе која је гледала на патријарха и митрополите као на појединачне закупце прихода, који су, као такви, понаособ били њој одговорни.

27 Исто, 243–244.

28 Михаиловски 1869, 45.

Охрид давао држави али то у овом случају није ни битно. За нас је важно да су све финансијске обавезе Охридске архиепископије, наведене у султановом ферману из 1767. године, чином њеног укидања пренете на Васељенску патријаршију. Међутим када је реч о преузимању финансијских обавеза Пећке патријаршије 1766. године, поступљено је другачије. Износ од 65.940 акчи, који је Пећ плаћала као *оцакљук* за војску у клисурама и кланцима Босанског санџака и 24.060 акчи на име *ирсалије* - укупно 90.000 акчи, пренето је трајно на васељенског патријарха. Али, 100.000 акчи годишњег пешкеша, на молбу истог тог патријарха, Самуила I Ханцериса, пренето је на тек постављеног призренског митрополита Гаврила, односно на Призренску митрополију, „Митрополију шест окружја“, како се у берату још назива. Гаврило је за митрополита „окружја призренског, новобрдског, приштинског, пећког, вучитрнског и ђаковачког“ постављен три дана после укидања Пећке патријаршије.²⁹

Због навода изнетих у патријаршијској „Споменици“ о избору митрополита Гаврила да се Призренска митрополија „први пут установљава“, у српској историографији то мишљење постало је преовлађујуће.³⁰ Међутим, Призренска митрополија постојала је и раније. Године 1706. помиње је бивши јерусалимски патријарх Доситеј Нотар. У времену од 1731. до 1735. на њеном челу био је митрополит Исаија Димитријевић Туцак, а касније, 1756, митрополит Василије. У периодима када није имала митрополита на челу, вероватно је била под непосредном управом пећког патријарха.³¹

Поставља се питање зашто Васељенска патријаршија није преузела на себе плаћање пешкеша као што је то учинила у случају Охрида? По ком основу је пешкеш целе помесне аутокефалије постао обавеза само једне њене митрополије, и то баш оне у чијем саставу је раније био трон пећког патријарха? Све друге митрополије укинуге патријаршије плаћале су тачно одређен пешкеш који је износио по неколико хиљада акчи. Како су османске власти могле да очекују да ће једна епархија бити у могућности да у својим границама прикупи приход који је дуже од два века убиран на великом простору некадашње Пећке патријаршије?

Одговоре на ова питања пружа, у науци до сада мало коришћени берат рашко-призренског и скендеријског митрополита Јоаникија, издат 1. априла 1808. године.³² У њему стоји да је новопазарски митрополит Јоаникије обдарен и положајем призренског митрополита за који се сваке године плаћа 100.000 акчи пешкеша. Наводи се потом да је Јоаникије заправо у обавези да плати 107.000 акчи, с обзиром да пешкеш за „митрополију Новог Пазара, Нове Вароши, Трговишта, Брвеника и Митровице“, тј. Рашку митрополију на чијем челу се такође налази, износи 7.000 акчи. Даље се појашњава да ће, будући да држи две митрополије, његова пореска обавеза износити укупно 16.000 акчи, пошто од 100.000 акчи пешкеша који је у обавези Призренске митрополије, на Призренску митрополију отпада 9.000 акчи. На први поглед збуњујући исказ да је на Призренску митрополију уписано 100.000 акчи пешкеша али од тога 9.000 акчи опет на ту исту митрополију, постаје јаснији на основу текста који следи: „Преосталих 91.000 акчи³³ биће

29 Јастребов 1879, 7–8.

30 Алексијевић 1909, 760–762.

31 Алексијевић 1908, 297–299; Радосављевић 2020b, 234; Радосављевић 2013, 10; Вуковић 1996, 61, 207–208.

32 *Берат султана Мустафе IV (1807-1808), издат митрополиту Јоаникију 1. априла 1808. године* (4. сафера 1223.), Ризница манастира Дечана, инв. број. ДК–13. Краћи извод из садржаја овог берата објавио је Јастребов 1879, 32–33.

33 Мисли се на укупан пешкеш некадашње Пећке патријаршије од 100.000 акчи који је 1766. пребачен на Призренску митрополију, умањен за 9.000 акчи колико отпада на саму епархију Призрена.

распоређено: 5.500 акчи на Скопску митрополију, 6.300 акчи на Самоковску митрополију, 7.000 акчи на Нишку митрополију, 4.200 акчи на Ћустендилску митрополију, 16.500 акчи на Зворничку митрополију, 9.000 акчи на Херцеговачку митрополију, 15.000 акчи на Београдску митрополију, 15.500 акчи на Босанску митрополију и 12.000 акчи на Ужичку митрополију.³⁴ На основу наведеног јасно је да оно што је у султановом ферману из 1766. године и у овом берату представљено као пешкеш Призренске митрополије јесте заправо пешкеш целе некадашње Пећке патријаршије, који, пошто пећки патријарх више не постоји, предаје призренски митрополит на чијој се територији налази седиште некадашње патријаршије. То је и смисао прилично незграпне бирократске формулације у Јоаникијевом берату који је срочен тако да строго поштује ферман из 1766. године, према коме се име угашене аутокефалије није смело поменути чак ни посредно.

Митрополит Јоаникије био је у правима и обавезама једнак свим осталим архијерејима Васељенске патријаршије. Ни на који начин није био надређен митрополитима епархија бивше Пећке патријаршије нити је над њима вршио неку административну власт. Стога није могао ни да им нареди да му предају разрезани пешкеш у укупном износу од 91.000 акчи. Једини ко је то могао да учини, осим државе, био је васељенски патријарх, коме је и предаван пешкеш да би га он предао султану и преко кога се одвијала сва комуникација митрополита са централним властима.³⁵ Васељенски патријарх је био тај који је 1766. године предложио, а држава прихватила, да пешкеш укинута Пећке патријаршије остане посебна фискална ставка и да за његову предају буде задужен митрополит области у којој се раније налазио трон пећког патријарха.³⁶

Из садржаја фермана о укидању Пећке патријаршије из 1766. године, јасно се види да она нестаје као помесна црква. Међутим, тачним дефинисањем обавезе даљег плаћања њеног пешкеша, која је пренета на призренског митрополита, уз дужност осталих архијереја који су били на челу њених бивших епархија да у томе учествују, она је остала као фискална јединица. Берат издат митрополиту Јоаникију 1808. године, који садржи исту обавезу, показује да став Порте није био тренутни резултат провизоријума из 1766. године већ трајно решење. Обавеза давања пешкеша за бившу Пећку патријаршију свакако је постојала и у бератима Јоаникијевих претходника, призренских митрополита који су управљали овом епархијом од 1766. до 1790. године.³⁷

Посредну потврду опстанка Пећке патријаршије као посебне фискалне јединице видимо и у обавези васељенског патријарха да преузме плаћање оцакука и ирсалије у

---

34 *Берат султана Мустафе IV (1807-1808), издат митрополиту Јоаникију 1. априла 1808. године* (4. сафера 1223.)

35 Васељенски патријарх у том тренутку, 1808. године, није могао да утиче једино на митрополите београдског и ужичко-ваљевског, јер су њихове епархије биле под контролом српских устаничких власти. Уз то се ужичко-ваљевски митрополит Антим Зепос од 1807. налазио у емиграцији у Хабзбуршкој монархији, дуго времена тешко болестан од скорбута. Радосављевић 2011, 279–281. 36 Јастребов 1879, 7.

37 Пре него што је 1784. постао рашки митрополит, Јоаникије је од 1781. био на трону призренских митрополита. По смрти призренског митрополита Јевсевија 1789, поново му је на управу, поред Рашке, поверена и Призренска митрополија. Низ фермана које је добио деведесетих година XVIII века, као и повеље које је издавала његова канцеларија, указују на то да је управљао са обе митрополије. Архијерејска титула коју је користио гласила је: „Милошћу Божјом православни митрополит новопазарски, призренски и скендеријски.“ На основу тога може се претпоставити да му је берат издат од новог султана Мустафе IV заправо био обновљен, с тим што је извршено и формално спајање обе митрополије. Јастребов 1879, 31–32; Радосављевић 2012, 159–160; Радосављевић 2013, 15–16.

укупном износу од 90.000 акчи. Ова свота није се слила у укупан збир патријархових пореских обавеза, већ је остала посебна и препознатљива као годишњи „одсек“ патријаршије Пећи.³⁸ Слично је било и са Охридском архиепископијом, с том разликом што је порезе наведене у ферману о њеном укидању из 1767. године у целини плаћао васељенски патријарх.³⁹

Да су и Пећка патријаршија и Охридска архиепископија наставиле да постоје као самосталне закупне јединице – *патријаршије*⁴⁰, изравно доказују потврде о уплатама њихових пореза које су се чувале у канцеларији Епископске мукате.⁴¹ Један такав спис садржи податке о уплатама у периоду од 1769. до 1771. године „за патријаршије у Истанбулу, Пећи, Охриду и Антакији“, „митрополију Халеба“ и „патријаршију Јермена на Кипру и у Токату“.⁴² У документу се, дакле, и поред забране употребе имена, Пећ и Охрид помињу као засебне *патријаршије* и носиоци посебних пореских обавеза. Прво се наводе уплате на име Васељенске патријаршије, и то четири рате од по 5.000 гроша (годишњи „одсек“ Васељенске патријаршије износио је укупно 20.000 гроша). Потом следе две годишње уплате на име Охрида од по 1.250 гроша, уз напомену да је Охридска патријаршија припојена Васељенској патријаршији, а затим и две уплате на име Пећке патријаршије од по 200 гроша, такође уз напомену да се ради о присаједињеној патријаршији.⁴³

Доказ да су Пећка патријаршија и Охридска архиепископија опстале као посебне фискалне целине пружају и берати појединих васељенских патријараха. Овом приликом указаћемо на три, настала у распону од 94 године, који потврђују континуитет фискалног статуса две цркве.

У берату патријарха Мелетија II из 1768. године, набрајају се порези које он мора да плати за Васељенску патријаршију, а потом, као издвојене ставке, порези које даје у име Пећке патријаршије (90.000 акчи) и Охридске архиепископије (163.000 акчи).⁴⁴ Такође се приликом навођења области над којима има јурисдикцију, прво ређају оне које су одвајкада припадале Васељенској патријаршији, затим оне које припадају Пећкој патријаршији и најзад Охриду.⁴⁵ Приликом набрајања јасно је назначено шта припада Васељенској, шта Пећкој, а шта Охридској патријаршији, што показује да је административни оквир укинутих цркава сачуван, али само у контексту испуњавања њихових фискалних обавеза.

Епархије укинутих аутокефалија, Пећке и Охридске, наведене су одвојено у односу на старе епархије Васељенске патријаршије и у берату Кирила VII из 1855. године.⁴⁶ На основу овог берата Ј. Х. Гелцер, швајцарски историчар и дипломата, тврдио је да „присаједињење две архиепископије Цариградској патријаршији није значило

---

38 Јастребов 1879, 5–6. Као посебна свота наводи се и у берату Самуиловог наследника, Мелетија II. Çolak, Bayraktar-Tellan 2019, 185, 314.

39 Михаиловски 1869, 45.

40 Османска држава је патријаршије посматрала искључиво као фискалне јединице издаване у закуп – мукате. О *патријаршијама* као закупним јединицама детаљније, Шулетић 2010, 178–179.

41 Ово је посебна канцеларија која је радила у оквиру Финансијске канцеларије Османског царства; била је задужена да издаје у закуп црквене приходе на подручју одређене митрополије односно патријаршије, чува берате црквених великодостојника, њихове финансијске извештаје, представке и друга акта.

42 Андреев, Калицин и Мутафова 2019, док. 202, 523–524.

43 На истом месту.

44 Çolak, Bayraktar-Tellan 2019, 185, 314.

45 Исто, 187–188, 317.

46 Снегаров 1879, 152.

њихово потпуно уништење, већ установљење заједнице између Патријаршије и њих“.⁴⁷ Имајући у виду пуну надлежност васељенских патријараха у припојеним епархијама тај став ипак не може бити у потпуности прихваћен. Међутим, укинута аутокефалије могу се сматрати одвојеним фискалним јединицама које су прешле у закуп васељенског патријарха.

У берату наследника Кирила VII, васељенског патријарха Јоакима II, из 1862. године, после имена осамдесет четири епархије и аутономних цркава у Србији, Влашкој и Молдавији⁴⁸, наведене су области насељене „оним житељима од Пећке патријаршије који су присаједињени Цариградском патријаршијском престолу“.⁴⁹ Потом следе области за чије је вернике назначено да су „жители епископија раније Охридске патријаршије, које су присаједињене Цариградској патријаршији“.⁵⁰ Очито је да имена и административне границе помесних аутокефалија ни скоро сто година од укидања нису заборављени. Такође није заборављено ни обећање султана дато Васељенској патријаршији да се ове две цркве никада више неће обновити. У Јоакимовом берату је записано и следеће: „Ако би од сада па надаље била поднета молба или законско решење који подразумевају одвајање од Цариградске патријаршије и уступање другом лицу бивших патријаршија Пећке и Охридске, или неке митрополије која им је припадала у древно време, желим да се томе слични документи никада не узимају у разматрање“.⁵¹

Опстанак помесних аутокефалија као фискалних јединица, међутим, није представљао и доказ њиховог континуитета, па касније црквене аутономије и аутокефалије нису проистекле из њих, већ на основу аката мајке цркве, Васељенске патријаршије. У том смислу, треба имати у виду канонско писмо о додели аутономије Православној цркви у Кнежевини Србији из септембра 1831. године, и томос којом јој је додељена аутокефалност 1879. године. Што се тиче Охридске архиепископије, геополитичке околности XIX века нису омогућиле њену обнову у било ком смислу.

Извори

Необјављени

Берат султана Мустафе IV (1807-1808), издат митрополиту Јоаникију I. априла 1808. године (4. сафера 1223.), Ризница манастира Дечана, инв. број. ДК-13.

Објављени

Алексијевић Димитрије (1908), *Прилози за историју Српске цркве*, Весник СЦ за 1908, Београд: Удружење свештеника.

Алексијевић Димитрије (1909), *Прилози за историју Српске цркве*, Весник СЦ за 1909, Београд: Удружење свештеника.

---

47 Исто, 152.

48 Ове епархије и аутономне цркве нашле су се у берату зато што су њихови поглавари заузимали одређени положај на ранг листи Васељенске патријаршије. Арнаутов 1871, 19–20.

49 У том набрајању има и грешака, што за османску администрацију није била реткост (Враца и Бургас свакако никада нису припадали Пећкој патријаршији), посебно како временска дистанца од укидања Пећке патријаршије бива дужа.

50 Овде су наведене делом епархије, делом географске области и нахије, које су биле део укинута Охридске архиепископије. Арнаутов 1871, 21.

51 Исто, 24–25.

Андреев, Стефан; Калицин, Мария; Мутафова, Красимира (2019), *Православни структури на Балканите през XVII–XVIII век : Съгласно документи от Истанбулския османски архив*, Велико Търново: Абагар.

Арнаутов, Христо (1871), *Пълно събрание на държавните закони, уставы, наставления и високи заповѣди на Османската империя*, Цариград: Христо Арнаутов.

Çolak, Hasan; Bayraktar-Tellan, Elif (2019), *The Orthodox Church as an Ottoman Institution: A Study of Early Modern Patriarchal Berats*, Istanbul: The Isis Press.

Михаиловски, Никола (1869), *Исторически изследования за Охридската и Ипекска архиепископии*, Цариград: Македония.

Прибићевић Валеријан (1904), *Акта о укидању Пећке патријаршије*, Богословски гласник, св. 5, 377–379; св. 6, 453–456. Сремски Карловци: Јован Живковић и др.

Тричковић Радмила (1980), *Српска црква средином XVII века*, Глас САНУ СССХХ : Одељење историјских наука, књига 2, Београд: САНУ, 61–164.

Шулетић Небојша (2010), *Подаци о бератима архијереја Пећке и Охридске архиепископије у Дефтеру прихода канцеларије црквених муката (ВОА, КК 2542–33)*, Српске студије 1, Београд: Центар за српске студије, Филозофски факултет Универзитета у Београду.

Литература

Bayraktar-Tellan, Elif (2011), *The Patriarch and the Sultan: The Struggle for Authority and the Quest for Order in the Eighteenth-century Ottoman Empire*, Ph.D. Dissertation, Ankara: Department of History İhsan Doğramacı Bilkent University, June 2011.

Веселиновић Рајко Л. (1986), *Србија под аустријском влашћу 1718–1739*, Историја српског народа IV/1. Београд: Српска књижевна задруга, 106–162.

Вуковић, Сава (1996), *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд: Евро; Подгорица: Унирекс; Крагујевац: Каленић.

Evans, Guy (1999), *George Stavrakoğlu and the Rule of Ruşvet*, Oriente Moderno n.s. 18 (79) vol. 1, 147–160.

Inalcik, Halil (1991), *The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans*, Turcica 23, Paris: Éditions Klincksieck, Louvain: Éditions Peeters, 407–435.

Јастребов Иван Степанович (1879), *Податци за историју Српске цркве : из путничког записника*, Београд: Државна штампарија.

Kotzageorgis, Phokion P. (2008), *About the Fiscal Status of the Greek Orthodox Church in the 17th century*, Turcica 40, Paris: Éditions Klincksieck, Louvain: Éditions Peeters, 67–80.

Поповић, Душан (1950), *Србија и Београд од Пожаревачког до Београдског мира 1718–1739*, Београд: Српска књижевна задруга.

Радосављевић, Недељко В. (2007), *Православна црква у Београдском паишалуку 1766–1831 : управа Васељенске патријаршије*, Београд: Историјски институт.

Радосављевић Недељко В. (2011), *Антим Зепос, ужучко-ваљевски митрополит 1802–1814*, Историјски часопис 60, Београд: Историјски институт, 271–288.

Радосављевић Недељко В. (2012), *Јоаникије, митрополит рашко-призренски*, Историјски часопис 61, Београд: Историјски институт, 145–164.

Радосављевић Недељко В. (2013), *Црквене прилике у Старој Србији од укидања Пећке патријаршије до Велике источне кризе (1766–1878)*, Историја и значај Призренске богословије, Ниш 2013: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 9–27.

Радосављевић, Недељко В. (2020а), *Београдски мир (1739) и реорганизација Пећке патријаршије*, у: Осам векова аутокефалије Српске православне цркве 1, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду.

Радосављевић, Недељко В. (2020б), *Црногорски митрополит Сава Петровић и укидање Пећке патријаршије 1766*, Историјски часопис 69, Београд: Историјски институт, 227–248.

Радосављевић, Недељко В. (2021), *Дабробосанска митрополија у Васељенској патријаршији (1766–1880)*, Београд: Историјски институт.

Runciman, Steven (1968), *The Great Church in Captivity*, London: Cambridge University Press.

Слијепчевић, Ђоко (1991), *Историја Српске православне цркве 1*, Београд: БИГЗ.

Снегаров, Иван (1995), *История на Охридската архиепископия – патриаршия, том 2 : От падането ѝ под турците до нейното унищожение (1394–1767)*, София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

Nedeljko V. Radosavljević
Tatjana Katić

THE ABOLITION OF THE PATRIARCHATE OF PEĆ IN 1766 – THE FISCAL FRAME

After a decades-long period of struggling to make payments of taxes and cover its debts, the Patriarchate of Peć faced the threat of confiscation of property in 1766. The Patriarchate officials sought help from the Ecumenical Patriarchate of Constantinople, which agreed to provide financial support on the condition that the position of Peć's patriarch would be abolished, and all his eparchies came under the jurisdiction of Constantinople. Kalinik II, the Patriarch of Peć, who had already offered his resignation to the Ecumenical Patriarch Samuel I Hantcherli, and seven metropolitans who came with him to Istanbul accepted the incorporation of their Church into the Ecumenical Patriarchate of Constantinople as the only solution. Formally, the Patriarchate of Peć was abolished by Mustafa III's ferman in September 1766; the usage of the Patriarchate's name was prohibited, and it should have been wiped off all registers. Similarly, in January 1767, the Archbishopric of Ohrid was annexed to Constantinople too, but for different causes. The eparchies of Peć and Ohrid were fully incorporated into the Patriarchate of Constantinople. However, this was not the case with their fiscal duties toward the Ottoman state. They were not included in the total sum of the Patriarchate's tax obligations but paid separately. The Ecumenical Patriarch paid 90.000 akçes in the name of Peć Patriarchate as *maktu'* intended for *ocaklık* and *irsaliye*. As for the yearly *peşkeş* of the abolished Patriarchate of Peć, of 100.000 akçes, since 1766, it was collected and paid by the Metropolitan of Prizren. The *berat* of one of the Prizren metropolitans, Joanikije, issued in 1808, shows that all metropolitans of former Peć's eparchies participated in the collection of this *peşkeş*. Both abolished Patriarchates of Peć and Ohrid were noted in the *berats* of the Ecumenical Patriarchs, such as Meletius II (1768), Cyril VII (1855), and Joachim II (1862). Despite the prohibition of the usage of their names both patriarchates are mentioned in the financial reports; their payments are registered one by one, which means they were considered separate fiscal units even after the annexation to the Ecumenical Patriarchate. However, they were not autocephalous and could not become the nucleus of the new ecclesiastical autonomy in any form.